

Mementote Josephum Woronowicz... Šakynos bažnyčios liturginių indų rinkinys

Dalia Vasiliūnienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių 58, LT-08105 Vilnius

vasiliuniene.dalia@gmail.com

Straipsnyje pristatomas Žemaičių vyskupijos Šakynos parapijos klebono Juozapo Antano Varanavičiaus (1747–1813) bažnyčiai įgytų liturginių indų rinkinys. Aptariami juose esantys memorialiniai įrašai ir jų istorinė vertė. Atskleidžiama Šakynoje esančių ir buvusių kūrinių (tarp jų ir liturginių indų) formos bei įrašų reikšmė asmens biografijai ir charakteristikai rekonstruoti.

Reikšminiai žodžiai: Šakynos bažnyčia, Juozapas Antanas Varanavičius, liturginiai indai, memorialinis įrašas.

Kadaise Žemaičių, dabar Šiaulių vyskupijoje esanti Šakynos bažnyčia Žemaičių seniūnijos valdose atsirado XVII a. pirmoje pusėje. Tuo metu Naujuoju Miesteliu (*Oppidus Nowo Miasteczko*) vadintos Šakynos medinę bažnyčią 1643 m. vizitavo vysk. Jurgis Tiškevičius, akte pažymėjęs prastoką jos būklę¹. Ilgus metus ši neišsiskirianti ir nelabai turtinga parapija kukliai egzistavo, kaip regis, nepatraukdama nei Žemaičių vyskupijos administratorių, nei šio krašto istorija besidominčiųjų didesnio dėmesio².

Tačiau 1789–1790 m. pastatyta dabartinė Šakynos bažnyčia (ir 1801–1802 m. iškilusi parapijos kapinių koplyčia) [1, 2 il.] dėl savitos, analogų neturinčios primityvios akmenų mūro architektūros XX a. pirmoje pusėje sudomino istorijos ir etnografijos tyrinėtojus. 1938 m. buvo atlikti abiejų pastatų eksterjero ir interjero aprašymo ir matavimo darbai, piešiniai, fotofiksacija, surinkta pirminė istorinė medžiaga³. Jau tuomet atkreiptas dėmesys į šių dviejų statinių iniciatorių, finansuotoją ir statytoją – ilgametį Šakynos kleboną Juozapą Antaną Varanavičių (1775–1813). Apie neeilinę klebono asmenybę bylojo ne tik išskirtinė bažnyčios ir koplyčios architektūra, bet ir vietinės legendos – ekspedicijos metu Adomo Vitausko surinkti šimtametę atmintį išsaugoję Šakynos gyventojų pasakojimai:

Tuo laiku Šakynoje klebonavo šis milžiniškos sveikatos ir energijos klebonas, kurį žmonės tiesiog vadindavo „Varna“. „Varna“ buvusi gana paprasta, neišdidi

- 1 „Šakynos (*Oppidus Nowo Miasteczko*) bažnyčios vizitacijos aktas, 1644 m.“, in *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)* (Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija (toliau – LKMA), 2011), 186, 223–227.
- 2 Žemaičių vyskupų reliacijose ji paminėta tik 1755 m.: tada neturėjo klebono, buvo aptaraujama vikaro; *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 1, *Dioecesis Vilnensis et Samogitiae* (Romae: Academia Lituana Catholica Scientiarum, 1971), 381. Motiejus Valančius probėgšmais užsiminė apie Šakynos bažnyčios pastatymo faktą, o 1841 m. parapijų būklę apibūdinančiose lentelėse tepažymėjo, kad „klebonija pusplikė“; Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6, *Žemaičių vyskupystė* [1848] (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (toliau – LLTI), 2013), 209, 324. Stanislovas Čerskis atkreipė dėmesį, kad parapija dėl žemės nuosavybės teisės bylinėjosi su Šakynos dvaro savininuku; Stanislovas Čerskis, *Žemaičių vyskupijos aprašymas su trimis nedideliais žemėlapiais* [1830] (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau – LNM), 2013), 63. Tik Vincencas Juzumas savo veikale Šakynai skyrė daugiau dėmesio; Vincencas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas* [1899] (Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013), 577–581.
- 3 Šiaulių „Aušros“ muziejaus 1938 m. ekspedicijos užrašai, brėžiniai, nuotraukos (užrašai Adomo Vitausko, piešiniai A[ugustino] Savicko, nuotraukos Stasio Vaitkaus), Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM), b. 26: Gruodžių valsčius. Šakyna. Šių pastatų architektūra, kaip „unikali“ ir „neturinti analogų“ įvertinta: *Lietuvos architektūros istorija*, t. 4, *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.* (Vilnius: Savastis, 2014), 268–269.

1. Šakynos bažnyčia, Vytauto Balčyčio nuotrauka, 2016

Šakyna Church, photo by Vytautas Balčytis, 2016

2. Šakynos kapinių koplyčia, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Šakyna cemetery chapel, photo by Povilas Jarmala, 2021

prasčioke, nemėgusi prabangos ir mylėjusi fizinį darbą. Tačiau, nors ir buvusi gana pikta, bet labai bičiuliškai sugyvenusi su kitu panašiu stipruoliu, kurio pavardė buvusi – Žvirblis. Jie susitarę pastatyt naujoje vietoje stiprią mūro bažnyčią, vietoj senosios medinės. Patys ėmė vežt iš laukų akmenis ir, suvežę, ėmė mūryt. Žmonės juokavę: „Matysim, kaip varna su žvirbliu pastatys bažnyčią.“ Tačiau darbas vykęs puikiai. Varna su Žvirbliu taip smarkiai dirbė, kad parapijiečiai jokių būdu negalėję atsistebėti jų jėga, sumanumu, bičiulyste ir smarkiu tempu varomu darbu. Didžiuliai akmenys taip greit ir lengvai stipruolių buvo kilnojami, jog rodės, jie iš viso netekę svorio, kai tik kliuvo kuriam į rankas. Jie dirbo už dešimtį žmonių ir greit bažnyčia buvus išmūryta, nors išėjo bent kiek ir kreiva, ypač koplyčios bokštas. Tačiau – niekis: vis vien gražu. Pastačius, kaip pavyzdingas fundatorius, nepamiršo ir save ištepliot ant koplyčios durų.⁴

Sunku spręsti, kiek šis pasakojimas atitinka tikrovę: ar tikrai Šakynos parapijiečių atmintin įstrigęs Varanavičius kartu su kitais pats dirbo bažnyčios ir koplyčios statybose, ar tik skyrė joms lėšų ir vadovavo⁵, tačiau pateiktą informaciją galima papildyti – kaip statytojas ir statybų finansuotojas jis įsiamžino ne tik ant kapinių koplyčios durų [3 il.]. Įdomu ir neįprasta, kad išorinėse bažnyčios ir koplyčios sienose įmūryti iš viso septyni (4 bažnyčioje, 3 koplyčioje) akmenys, kuriuose iškalti užrašai informuoja apie pastatų statybos, konsekavimo datas ir primena patį Varanavičių. Tekstai tarpusavyje skiriasi apimtimi ir pateikiama informacija: antai priekiniame bažnyčios fasade esančiame riedulyje iškalta: „P. BOGU Na / chwałę zacenty / R: 1789 Apr: 5: y zakonczo/ny: R: 1790 Aug: 5 / od X. Woronowicza k: k: Inf: / P: A: Sz:“, o žemiau kitame akmenyje mintis užbaigta sunkiau perskaitomu tekstu (užrašo dalis paslėpta po vėlesniu mūro užpildo sluoksniu): „własnym kosztem. / Czytający niech wie o tym. [Že mi] nieczego [z tad nie żadał] bym [...] / Czego życzę i każdemu [tenże] Kosciol [...]“⁶ [4 il.].

4 Adomas Vitauskas, „Šakynos bažnyčia ir koplyčia“, *Gimtasai kraštas* 3–4 (19–20) (1938): 303–304.

5 Tai, kad Šakynos bažnyčia statyta Varanavičiaus lėšomis ir rūpesčiu, minima po jo mirties sudarytame Šakynos bažnyčios inventoriuje; Šakynos bažnyčios inventorių, 1813, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 669, ap. 48, b. 481, l. 10.

6 Vertimas iš lenkų / lotynų kalbos: „V[iešpačiui] Dievui ant garbės pradėta 1789 m. balan[džio] 5 ir pabaigta 1790 m. rugpj[ūčio] 5 k[unigo] Varanavičiaus, Liv[onijos] k[atedros] k[anauninko], Š[akynos] k[lebono] ir a[ltaristos]“ „nuosavomis lėšomis. Skaitantysis tegul tai žino. [Kad man] nieko [iš to nereikia] [...] ko linkiu ir kiekvienam [...] bažnyčia [...]“.

3. Juozapo Antano Varanavičiaus portretas ant Šakynos kapinių koplyčios durų, ŠAM, Stasio Vaitkaus nuotrauka, 1938

Portrait of Juozapas Antanas Varanavičius on the door of the Šakyna cemetery chapel, ŠAM, photo by Stasys Vaitkus, 1938

4. Memorialiniai įrašai Šakynos bažnyčios sienoje, Vytauto Balčyčio nuotrauka, 2016

Commemorative inscriptions on the wall of the Šakyna Church, photo by Vytautas Balčytis, 2016

Kitame pastato gale įmūrytas kitas akmuo su trumpesniu įrašu: „1790 / X. Ioz: Woronowicz / kan: kat: Infl: / P:S:I:A:P:M:D:Z / Fuñ. proši o weschnienie / do P: Boga“⁷. Ketvirtame akmenyje iškalta informacija apie bažnyčios konsekravimą, koplyčios akmenyse – ir vėl informacija apie ją stačiusį kleboną.

Be akmenyse iškalėtų memorialinių įrašų ir Vitausko straipsnyje paminėto ant kapinių koplyčios išorinių durų nutapyto Varanavičiaus atvaizdo, Šakynos bažnyčioje buvo dar du garbiojo klebono portretai su įrašais. Vienas jų tebėra išlikęs, o kitas, užfiksuotas 1938 m. nuotraukoje, sovietmečiu dingo (ant koplyčios durų nutapytasis atvaizdas taip pat neišliko – sudegė per

7 Vertimas iš lenkų / lotynų kalbos: „1790 k[unigas] Juoz[apas] Varanavičius Liv[onijos] kat[edros] kan[auninkas], Š[akynos] k[lebonas] Š[viesiausiasis?] a[ltarista], Ž[emaičių] v[ykupi]jos m[isi]jų p[refektas], fun[datorius] prašo atsidūsėti į V[iešpatį] Dievą.“

2005 m. koplyčios gaisrą)⁸. Dingusiame pomirtiniame portrete būta įrašo: „18[...] / X. I. Woronowicz. / kanon. Kat. Inf.: P. Sz. / fund. [...] kosciółow. / narodz. 1747 marca 11. / xiędzem zost: 1771. / P. 1775 umarł. 1813 Octob: Fuissem quasi ñ essem / Job [10:19]“⁹.

Apie šį kunigą biografinių duomenų sukaupta ne tiek jau daug. Svarbu pastebėti, kad didžioji jų dalis surinkta iš jo paties rūpesčiu ant pastatų ir daiktų paliktų memorialinių įrašų, kurie, būdami vienalaikiai su minimais faktais, laikytini patikimais istoriniais šaliniais¹⁰. Juozapas Antanas Varanavičius gimė 1747 m. kovo 11 d., veikiausiai buvo kilęs iš Naujosios Žagarės parapijos Daujočių bajorkaimio¹¹, išventintas į kunigus 1771 m., į Šakyną paskirtas 1775 m. pabaigoje, šioje vietoje klebonavo 1776–1813 m. (iki mirties), kartu ėjo Šakynos altaristos pereigas, bent jau nuo 1776 m. buvo Žemaičių vyskupijos Viekšnių dekanato misijų prefektu ir Livonijos bei Smolensko vyskupijų katedrų kanauninku¹². Nuo 1798 m. iki mirties bylinėjosi su parapijos žemę užėmusiais Šakynos dvarininkais grafais Lotrekais¹³. Mirė būdamas 66 metų amžiaus 1813 m. spalio 28 d., buvo palaidotas Šakynos bažnyčioje¹⁴. Deja, dabar bažnyčios rūsyje jokių palaidojimų nebėra.

- 8 Abu pražuvę kan. Juozapo Antano Varanavičiaus portretai buvo nufotografuoti 1938 m.; Šiaulių „Aušros“ muziejaus 1938 m. ekspedicijos užrašai, fot. Stasys Vaitkus, Neg. nr. 3201; nr. 3699. ŠAM, b. 26: Gruzdžių valsčius. Šakyna.
- 9 Vertimas iš lenkų / lotynų kalbos: „18[...] K[unigas] J[uozapas] Varanavičius Liv[onijos] kat[edros] kanaun[inkas], Š[akynos] k[lebonas], bažnyčių fund[atorius]. Gim[ė] 1747 kovo 11. Kunigu tap[o] 1771. K[lebonu] 1775, mirė 1813 spal[i]. Ir likčiau tarsi nebuvo Job 10:19.“
- 10 Daugiau apie meno kūrinių kaip istorijos šaltinių patikimumą žr.: Dalia Vasiiliūnienė, „Liturginiai indai ir reikmenys – istorijos šaltiniai“, in *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas (toliau – LKTI), 2016), 102–124.
- 11 Varanavičius buvęs apskūstas vyskupijos konsistorijai, kad į paveldėtą nuosavybę Daujočiuose, Naujosios Žagarės parapijoje, perkėlė Šakynos altarijai užrašytą namą; Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1806, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 426–426v.
- 12 Varanavičiaus gyvenimo faktai ir datos žinomi iš bažnyčioje buvusio portreto nuotraukos ir kitų įrašų. Taip pat iš įrašų Šakynos metrikų knygose; Šakynos parapijos krikšto metrikų knyga, 1731–1797, LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 4, l. 135v; Šakynos parapijos santuokų metrikų knyga, 1774–1817, LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 11, l. 1, 1v; Šakynos parapijos mirties metrikų knyga, 1778–1827, LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 12, l. 1, 46. Portrete įrašyta, kad Šakynos klebonu jis tapo 1775 m., pirmas įrašas Šakynos metrikų knygose su jo pavarde – 1776 m. sausio mėnesį.
- 13 Po valstybės padalijimo valstybinis dvaras perduotas į privačias rankas; Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1805, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 68v; Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, 580.
- 14 Šakynos parapijos mirties metrikų knyga, 1778–1827, LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 12, l. 46.

Asmenybės biografijos tikslinimas nėra šio straipsnio uždavinys¹⁵, tenorima pristatyti dar vieną, lig šiol niekur neminėtą, bet labai svarbią Šakynos klebono Juozapo Antano Varanavičiaus memorialistikos dalį – Šakynos bažnyčios liturginių indų ir reikmenų rinkinį. Šį rinkinį, kurį, dabartiniais duomenimis, sudaro monstrancija, komuninė, pacifikalas, 3 kielikai ir 3 patenos, identifikuoti pavyko būtent dėl Varanavičiaus aistros įsiamžinti – nors ne visi indai išliko pirminėje saugojimo vietoje, visi jie turi dovanojusį asmenį ir įgijimo laiką nurodančius memorialinius įrašus. Reikia pastebėti, kad vientisas, vienu laiku, vieno asmens dovanotas ar vienose dirbtuvėse sukurtas liturginių indų rinkinys Lietuvos bažnyčiose aptinkamas gana retai¹⁶, tuo šis atvejis taip pat nusipelnė atskiros dėmesio.

Visi trys Varanavičiaus Šakynos bažnyčiai įgyti kielikai – beveik be dekorų, funkcionalūs ir paprasti. Ankstyviausią šio rinkinio egzempliorių klebonas įgijo tik pradėjęs tarnystę Šakynos parapijoje – 1776 metais. Tai tvirtas, storasienis, XVIII a. būdingų formų sidabrinis paauskuotas indas (h 17,7, taurelės Ø 7), iš daugybės kitų panašių kasdieniniais vadinamų kielikų išsiskiriantis masyvesne ir apskritesne taurele [5, 6 il.]. Pėdos ir kojelės jungtį pabrėžia karpytas lambrekenas – vienintelė dirbinio puošmena. Ant viršutinės pėdos pakopos išraižytas įrašas lotynų kalba: „Memen Ioz Woronowicz F P S 1776“¹⁷. Apatinėje pėdos pusėje išraižyta „ECL:SZ“¹⁸. Įrašuose nurodyta: indo priklausomybė Šakynos parapijai, dovanojimo data, dovanotojas ir pagrindinės jo pareigos, o kartu prašoma geradarį atminti. Akivaizdu, kad pastaroji teksto intencija Varanavičiui buvo svarbi, nors ne visais atvejais taip aiškiai įvardyta. Dabar šis indas yra Žukančių bažnyčioje, o kada ten išgabentas, duomenų nėra (iki 1803 m. Žukančiai buvo Šakynos parapijos filija)¹⁹.

15 Nuodugnūs Šakynos bažnyčios paveldo ir istorijos tyrimai tebevyksta (Lietuvos mokslo tarybos finansuotas projektas „Lietuvos sakralinė dailė. Šiaulių vyskupija“. 4 dalis, sut. Nr. S-LIP-19-74, 2019 07 01–2022 04 30).

16 Tokiu istoriniais duomenimis patikrintu liturginiu rinkiniu laikytinas Vilniaus auksakalio Jono Kristupo Banko sukurtas 7 dalių Kurtuvėnų bažnyčios rinkinys; Dalia Vasiliūnienė, „[Kurtuvėnai] Kielikai (I, II) su patena, komuninė (I), monstrancija (I) ir pacifikalas“, in *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupija*, d. 2, *Šiaulių dekanatas*, kn. 2 (Vilnius: LKTI, 2020), 476–485.

17 Vertimas iš lotynų kalbos: „Atmin[k] Juoz[apą] Varanavičių, f[undatorių], Š[akynos] k[leboną] 1776“.

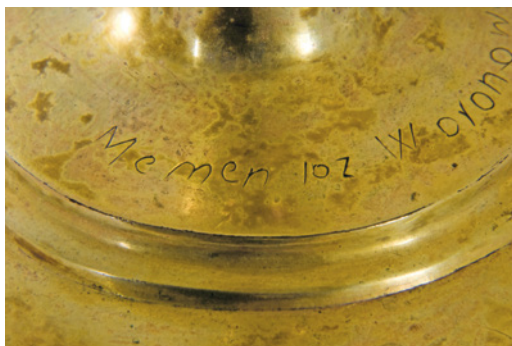
18 Vertimas iš lotynų kalbos: „Š[akynos] bažn[yčia]“.

19 Dalia Vasiliūnienė, „[Žukančiai] Kielikas (I)“, in *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupija*, d. 1, *Joniškio dekanatas*, kn. 3 (Vilnius: LKTI, 2015), 533–534.

5. Žukančių bažnyčios kielikas, 1776, Vytauto Balčyčio nuotrauka, 2009

Chalice of the Žukančiai Church, 1776, photo by Vytautas Balčytis, 2009

6. Žukančių bažnyčios kieliko įrašas, 1776, Vytauto Balčyčio nuotrauka, 2009

Inscription on the chalice of the Žukančiai Church, 1776, photo by Vytautas Balčytis, 2009

7. Šakynos bažnyčios patena, 1776, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Paten of the Šakyna Church, 1776, photo by Povilas Jarmala, 2021

8. Šakynos patenos įrašas, 1776, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Inscription on the paten of the Šakyna Church, 1776, photo by Povilas Jarmala, 2021

Gali būti, kad šiam kielikui buvo pritaikyta ir Šakynoje išlikusi, ta pačia data pažymėta nedidelė patena ($\emptyset$ 10,9, įdubos $\emptyset$ 7,2) [7, 8 il.]. Ant jos kraštelio išgraviruotas Marijos vardaženklis, o apatinėje indo pusėje ant dugno: „X J: Woronowicz / 1776 / Fuñ“²⁰. Toje pat pusėje ant kraštelio, kaip ir ant kieliko, išraižyta „ECL:SZ“ (patena neseniai grubiai paauksuota, todėl suprastėjo įrašo matomumas).

Kiti du Šakynos bažnyčios kielikai ir patena Varanavičiaus įgyti gerokai vėliau ir sudaro komplektą (tikėtina, kad komplekte būta dar vienos patenos). Abu sidabriniai kielikai yra beveik vienodo dydžio (h 18,2, pėdos $\emptyset$ 12, taurelės $\emptyset$ 7,3 ir h 18, pėdos $\emptyset$ 12,4, taurelės $\emptyset$ 7), labai panašūs, visai be dekoro, bet lyginant su aukščiau aprašytuoju yra grakštesni, vingresnių formų. Vienas iš komplekto indų buvo skirtas naudoti žiemą [9–11 il.] – jo pėdos dugne išsaugotas ant vyrių pritvirtintas nedidelis skardinis dangtelis su kabliuku, o pėdos viduje – kugelio formos geležies gabalėlis. Jį pakaitinus ir įdėjus į pėdą, kielikas žiemą galėdavo būti šildomas. Ant abiejų indų pėdų viršaus išraižyti beveik vienodi memorialiniai įrašai: ant žieminio kieliko – „Memento: Fund: J. Woronowicz. P S: 91“, ant antrojo – „Memento: Jos: Woronowicz. P S: Funda: 1791“²¹. Išlikusi viena komplektinė patena ($\emptyset$ 11,6, įdubos $\emptyset$ 6) [12, 13 il.] turi panašų įrašą: „memento Jos Woronowicz F P s 1791“²². Iš viršaus ji papuošta primityvokai išgraviruotu kryželiu.

Trečioji Varanavičiaus įgyta patena ($\emptyset$ 9,7, dangtelio $\emptyset$ 6) [14 il.] buvo skirta viatikui įdėti – ji uždengiama vyriais pritvirtintu dangteliu, neseniai visa paauksuota, ant jos krašto išgraviruotas stambus plačiašakis kryžius (uždarius dangtelį šis paslepia dalį kryžiaus, todėl ant dangtelio jau kita ranka išgraviruotas „trūkstamos“ šakos siluetas). Ligonių patena buvo nupirktą maždaug po trejų metų, kai Varanavičius tapo Šakynos klebonu. Ilgoka įrašo abreviatūra šį kartą teikia nuorodą ir į kitas dvasininko pareigas – Žemaičių vyskupijos Viekšnių dekanato misijų prefektas: „1778: X: J: A: W: P: M: D: W: P: Sz:“²³.

20 Vertimas iš lotynų kalbos: „K[unigas] J[uozapas] Varanavičius 1776 fun[davo]“.

21 Vertimas iš lotynų kalbos: „Atminki[te] fund[atorių] J[uozapą] Varanavičių. Š[akynos] k[leboną] [17]91“. Kito įrašo vertimas: „Atminki[te] Juoz[apą] Varanavičių, Š[akynos] k[leboną] funda[torių], 1791“.

22 Vertimas iš lotynų kalbos: „Atmink Juoz[apą] Varanavičių f[undatorių], Š[akynos] k[leboną] 1791“.

23 Vertimas iš lotynų kalbos: „1778. K[unigas] J[uozapas] A[ntanas] V[aranavičius] V[iekšnių] d[ekano] m[isijų] p[refektas]. Š[akynos] k[lebonas]“.

9. Šakynos bažnyčios žieminis kielikas, 1791, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Winter chalice of the Šakyna Church, 1791, photo by Povilas Jarmala, 2021

10. Šakynos bažnyčios žieminio kieliko įrašas, 1791, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Inscription on the winter chalice of the Šakyna Church, 1791, photo by Povilas Jarmala, 2021

11. Šakynos bažnyčios žieminio kieliko dugnas, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Bottom of the winter chalice of the Šakyna Church, photo by Povilas Jarmala, 2021

12. Šakynos bažnyčios patena, 1791, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Paten of the Šakyna Church, 1791, photo by Povilas Jarmala, 2021

13. Šakynos bažnyčios patenos įrašas, 1791, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Inscription on the paten of the Šakyna Church, 1791, photo by Povilas Jarmala, 2021

14. Šakynos bažnyčios ligonių patena, 1778, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Sick call paten of the Šakyna Church, 1778, photo by Povilas Jarmala, 2021

15. Šakynos bažnyčios komuninė, 1777, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Ciborium of the Šakyna Church, 1777, photo by Povilas Jarmala, 2021

Be kielikų ir patenų, Varanavičius savo parapijai įgijo ir sidabrinę komuninę (h 33,8, pėdos Ø 14, dėžutės Ø 10,4) [15 il.]. Ji kokybiška, bet meniniu požiūriu taip pat neišskirtinė – XVIII a. būdingos kompozicijos, sudaryta iš apskritos profiliuotos pėdos, kojelės su baliustros formos nodusu ir dėžutės, kartu su dangteliu sudarančios rutulio pavidalą, tradiciškai papuoštos karūna ir kryželiu. Sprendžiant pagal formą, indo kojelė galėjo būti pakeista XIX a. antroje pusėje, bet tvirtinti sunku, nes visas indas neseniai paauskuotas, o technologiškai prasta auksuotė suniveliavo visą metalo paviršių. Ji padengė ir ant pėdos kraštelio buvusį įrašą, kuris, lyginant su anksčiau pateiktais, išgraviruotas nerangiai: „C W M M A P A D W Woronowi[cz] D M D S P A 17[7]7. e i s u m t u“. Jo prasmės išaiškinimas problemiškas – ilgoje abreviatūroje tegalima aiškiai išskirti Varanavičiaus pavardę ir paskutinius žodžius lotynų kalba – „jo lešomis“. Netgi datos perskaitymas

16. Kužių bažnyčios monstrancija, 1789, Vytauto Balčyčio nuotrauka, 2015

Monstrance of the Kužiai Church, 1789, photo by Vytautas Balčytis, 2015

nėra visai aiškus – trečiasis skaitmuo panašesnis į „1“ nei „7“, visgi Varanavičiaus pavardė nurodytą, kad datą reikėtų suprasti kaip „1777“ – praėjus metams nuo Varanavičiaus atvykimo į Šakyną.

Pats gražiausias Šakynos bažnyčiai Varanavičiaus nupirktas indas – monstrancija – atsidūrė Kužių bažnyčioje²⁴, į kurią pateko veikiausiai jau po Antrojo pasaulinio karo, kai, susprogdinus vietos šventovę, atsigaunanti parapija buvo šelpiama įranga, indais ir reikmenimis [16 il.]²⁵. Ankstesnę monstrancijos priklausomybę ir įgijimo aplinkybes liudija nudilęs įrašas ant pėdos pakraščio: „Własnem Kosztem W. X. Joz: Woronowicza. P. DM. Pl. Sz. 1790:“²⁶. Kūrinio autorius – žinomas Žemaitijos auksakalys Kristijonas Juozapas Štapeleris (dirbo apie 1772–1798). Jo signatūra ir indo pagaminimo data

24 Gabija Surdokaite-Vitienė, „[Kužiai] Monstrancija“, in *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2, *Šiaulių vyskupija*, d. 2, *Šiaulių dekanatas*, kn. 3 (Vilnius: LKTI, 2022), 67–71.

25 Šakynoje yra likusi naujesnė, XIX a. pab. – XX a. pr. datuotina Varšuvos Norblino įmonės gamybos monstrancija.

26 Vertimas iš lenkų / lotynų kalbos: „Nuosavomis lėšomis [įgyta] d[auggalio] k[unigo] Juoz[apo] Varanavičiaus v[yskupijos] m[isijų] p[refekto], Š[akynos] kl[ebono] 1790“.

iškalta ant rezervakulio: „C. Stapeler / 1789“. Taigi monstrancija sukurta tais metais, kai buvo pradėta statyti Šakynos bažnyčia, o paaukota šventovės užbaigimo ir konsekracijos proga 1790 metais. Lyginant su kitomis Štapelerio darbo monstrancijomis, skirtoji Šakynai yra gana kukli (h 56,3, gloriija 31,8 × 26,5), tačiau ir joje gausu šio originalaus meistro kūriniais būdingų elementų ir detalių. Pirmiausia į akis krinta specifinis, iš skirtingo silueto spindulių sudarytas gloriijos vainikas, esantis visose Štapelerio monstrancijose. Bet šiuo atveju spindulinio vainiko nepapildė meistrui būdingi kiti, gausiai įvairiomis puošmenomis padabinti vainikai – tik apačioje ir viršuje pritvirtinti nedideli reljefai sukomponuoti iš jo pamėgtų augalinių, ornamentinių ir figūrinių motyvų. Yra pagrindo manyti, kad monstrancija yra praradusi dalį elementų – 1820 m. vizitacijos akte užsiminta, kad monstrancija šiek tiek sugadinta (*nadpsuta*) ir taip ji apibūdinama iki 1850 metų²⁷. Klausimų kelia plokščias, naujomis kniedėmis subadytas (tikėtina, kažkokius dekoru elementus praradęs) rezervakulio rėmelis ir gloriijos apačioje spinduliais uždengta, tarsi ne savo vietoje atsідūrusi ornamentinė M raidė (prarastos Marijos figūrėlės simbolis?). Panašios kompozicijos, tik didesnė ir puošnesnė monstranciją tais pačiais 1789 m. Štapeleris sukūrė ir Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus katedrai²⁸.

Dar vienas žinomas Varanavičiaus įgytas dirbiny – Šakynoje išsaugotas itin įdomus sidabrinis altoriaus kryžius (h 43,5, pėda 22 × 15,7, kryžius 27,1 × 21,8) [17 il.]. Viršutinė šio kryžiaus dalis gerokai ankstyvesnė, pasižyminti kokybišku XVII a. pradžia datuotinu graviruotu augaliniu ornamentu. Jį sudaro raitytos augalo šakelės ir nedidelės keturlapės gėlytės šakų galuose, piešinys stilizuotas, tikslus ir gerai sukomponuotas, motyvai išryškinti tam laikui būdingomis plonytėmis linijomis faktūruotame fone. Kryžiaus averse, kryžmoje pavaizduota rozetė su segmentine žvaigžde – archajinis, daugelyje kultūrų, taip pat ir lietuvių liaudies mene žinomas, medinių kryžių puošyboje naudotas, bet auksakalystėje neabejotinai retas motyvas. Ši vertinga kryžiaus dalis pritvirtinta prie vėlyvesnės memorialinį Varanavičiaus įrašą turinčios pėdos. Kaip skelbia įrašas,

27 Šakynos bažnyčios vizitacijų aktai, 1820, 1828, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 483, l. 5, 49; Šakynos bažnyčios vizitacijų aktai, 1844, 1850, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 263, l. 166; b. 314, l. 62.

28 Liepa Gričiūtė-Švėrienė, „I.III.57.Monstrancija“, in *Krikščionybė Lietuvos mene. Lietuvos tūkstantmečio programos ir jubiliejinių 2000 metų parodos katalogas*, t. 4, *Auksakalystė*, kn. 2 (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007), 143–144.

17. Šakynos bažnyčios kryžius, XVII a. pr., 1776, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Cross of the Šakyna Church, early 17th c., 1776, photo by Povilas Jarmala, 2021

18. Šakynos bažnyčios kryžiaus pėda su įrašu, 1776, Povilo Jarmalos nuotrauka, 2021

Base of the cross of the Šakyna Church, 1776, photo by Povilas Jarmala, 2021

Varanavičius ją užsakė 1776 m., tik pradėjęs eiti klebono pareigas Šakynoje: „X. Joz Woronowicz / P Sz Fun 1776“²⁹. Nenustatyta, ar tuomet ir buvo panaudota XVII a. pradžioje sukurta kryžiaus dalis, ar ji pritvirtinta kur kas vėliau, sulūžus Varanavičiaus užsakytam dirbiniui. XVII–XVIII a. Šakynos parapijos dokumentuose apie kokį nors sidabrinį kryžių žinių nėra³⁰. Pirmą kartą toks reikmuo, neabejotinai užsakytas Varanavičiaus, paminėtas tik 1813 m. inventoriuje, sudarytame po jo mirties kitam dvasininkui

29 Vertimas iš lenkų / lotynų kalbos: „K[unigas] Juoz[apas] Varanavičius Š[akynos] k[lebonas] fun[davo] 1776“.

30 1644 m. minimas tik 1595 m. datuotas alavinis kryžius, tiesa, vizitacijos aktas turi neišskaiptomų fragmentų; „Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1644 m.“, in *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, 223–227. 1675–1677 m. Šakynos vizitacijos dokumentai neišliko; *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai* (Vilnius: LKMA, 2011), XI. O 1702 m. inventoriuje toks reikmuo kaip kryžius visai nepaminietas; Šakynos bažnyčios inventorių, 1702, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 457, l. 2–3v.

perduodant parapijos turtą. 1826 m. tas kryžius apibūdintas kaip sulūžęs ir toks minimas iki 1861 m.³¹, o vėliau iki XX a. apskritai jokie kryžiai Šakynos bažnyčios inventoriuose nebeįrašomi, vėl minimi tik 1914 m. (3 metaliniai pasidabruoti ir 3 bronziniai)³², bet tarp jų identifikuoti aprašomąjį keblu. Taigi, aptariamasis dirbinyš galėjo būti iš senų dalių naujai sumontuotas ir XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje³³. Varanavičiaus užsakymu 1776 m. padirbdinta kryžiaus pėda [18 il.] kokybe gerokai nusileidžia senajai jo daliai, bet ji taip pat gausiai dekoruota graviravimu: Kristaus kančios įrankių kompozicijomis, lapotomis gėlių šakelėmis, rokailiais ir specifine žvynų juosta, skiriančia pėdos pakopas. Dekoro visuma liudija, kad jos autorius veikiausiai buvo tas pats Štapeleris, vėliau Varanavičiaus užsakymu sukūręs ir monstranciją.

Apie visą Šakynos parapijos indų ir reikmenų rinkinį prieš Varanavičiaus klebonavimą duomenų neturime, nes ankstyvesni dokumentai pateikia žinias tik iš 1643 ir 1702 metų³⁴, bet ten minimi daiktai iki mūsų dienų neišliko (tikėtina, kad jie pražuvo jau XVII a. vid. ir XVIII a. I p. karuose). Chronologine seka po jų einantis, liturginius indus bei reikmenis apimantis 1813 m. inventorius atspindi padėtį jau po Varanavičiaus mirties³⁵. Inventorius rodo, kad didžiąją bažnytinio sidabro dalį tada sudarė veikliojo klebono įgyti, straipsnyje aptarti daiktai. Tada Šakynoje buvo: 1 metalinė paauksuota monstrancija (atsidūrusi Kužiuose), 1 visa paauksuota sidabrinė komuninė (išlikusi Šakynoje), 1 visas paauksuotas sidabrinis kielikas su patena (išlikęs Žukančiuose?), 2 tik iš vidaus paauksuoti sidabriniai kielikai su patenomis (išlikę Šakynoje?), 1 sidabrinis kryžius (išlikęs Šakynoje), 1 iš vidaus paauksuota ligonių patena (išlikusi Šakynoje), 2 sidabrinės aliejinės (iš jų viena dviguba), 2 sidabrinės angelų formos žvakidės, 1 alavo kryžius su sidabrine paauksuota figūrele (pastarųjų daiktų Šakynoje nebėra, kada

31 Šakynos bažnyčios inventorius, 1813, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 481, l. 11; Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1826, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 483, l. 16v; Šakynos bažnyčios inventorius, 1866, LVIA, f. 669, ap. 2, b. 356, l. 542 ir kt.

32 Šakynos bažnyčios inventorius, 1914, LNM, inv. Nr. R-18724, l. 3v.

33 Kad tuo laiku kryžius buvo neprofesionaliai sumontuotas (arba tik permontuotas) liudija itin grubus darbas, naudojant elementarius varžtus ir kniedes.

34 „Šakynos bažnyčios vizitacijos aktas, 1644 m.“, in *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.)*, 223–224; Šakynos bažnyčios inventorius, 1702, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 457, l. 2–2v.

35 Šakynos bažnyčios inventorius, 1813, LVIA, f. 669, ap. 48, b. 481, l. 11.

jie buvo įgyti – nežinoma). Tai rodo, kad iki Varanavičiaus Šakynos parapija indų stokojo arba buvo aprūpinta minimaliai (galbūt senesnieji buvo prastos būklės?), tad naujųjų įsigijimą galėjo paskatinti aštri būtinybė. Pastebėtina, kad Varanavičiaus paaukoti indai nelabai brangūs – daugelis jų tvirti, bet menkai dekoratyvūs. Viešam pagerbimui skirta, pagal funkciją privalomai puošnesnė monstrancija ir altoriaus kryžius užsakyti Žemaitijoje (pigiau nei Vilniuje?) dirbusiam meistrui. Tikėtina, kad daug lėšų brangiems indams neturėjo nei Šakynos parapija, nei pats klebonas, tad jo užsakymų kuklumas buvo nulemtas aplinkybių. Kita vertus, toks pasirinkimas atitiko ir tuo laiku Europoje plitusio funkcionalizmo nuostatas³⁶.

Numanomas polinkis į praktiškumą ir funkciją, o ne išorinį puošnumą, taip pat siekis išsiversti kuklesniais resursais dera prie vietos žmonių pasakojime apie Šakynos bažnyčios statybą išryškėjusios klebono charakteristikos – energingas, veiklus, prabangos nemėgstantis, fizinio darbo nesibodintis, neišdidus „prasčiokas“. Šiame kontekste norisi prisiminti ir kuklią Šakynos klebono kilmę iš smulkių bajorų, o svarbiausia – Apšvietos epochos ir tobulo piliečio idealus, kurie atitiko minėtąsias klebono būdo savybes. Varanavičius kaip asmenybė ir kunigas brendo tais laikais, kai, veikiant epochos prioritetams, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tvirtinosi ne tik sielovados, bet ir socialiniais reikalais besirūpinančio dvasininko samprata³⁷. Žemaičių vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis (1762–1778) šias idėjas diegė savo vyskupijoje, kur buvo ugdomas „naujo klebono tipas, išmanantis teologinius dalykus ir pasižymintis humanitarine kultūra bei ūkine nuovoka“³⁸. Nieko nežinome apie Varanavičiaus kultūrinės ar politinės pažiūras, bet ūkinė nuovoka Šakynos klebono asmenybės charakteristikoje, kaip regis, buvo tikrai reikšminga.

Pabaigoje norisi konstatuoti, kad Šakynos klebono memorialistikos atvejis vaizdžiai liudija, jog dailės ir architektūros kūriniai su juose esančiais įrašais gali būti patikimais istoriniais šaltiniais – kunigo Varanavičiaus biografijai jie suteikė esminius štrichus. Išskirtinės šio asmens pastangos

36 Aleksandra Aleksandravičiūtė, „Teorinės ornamentikos tyrimų prieigos: nuo Immanuelio Kanto iki Jurgio Baltraušaičio“, in *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai* (Vilnius: LKTI, 2014), 19.

37 Eligijus Raila, „Apšvietos epocha (1740–1841)“, in *Krikščionybės Lietuvoje istorija* (Vilnius: Aidai, 2006), 313, 319.

38 Ibid.

įsiamžinti įrašais nenuėjo veltui – būtent jos kunigą Juozapą Antaną Varanavičių „ištraukė“ iš istorinën užmarštin nugrimzdusių Žemaičių vyskupijos dvasininkų būrio ir suteikė galimybę deramai įvertinti savitą jo indėlį į Šakynos parapijos istoriją ir Žemaitijos krašto bažnytinio meno raidą.

Gauta — 2022 07 01

Santrumpos

LKMA – Lietuvos katalikų mokslo akademija

LKTI – Lietuvos kultūros tyrimų institutas

LLTI – Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus

Šaltiniai

LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221. Žemaičių vyskupijos bažnyčių, vienuolynų ir koplyčių dekanų vizitacijų aktai, 1805–1806.

LVIA, f. 669, ap. 2, b. 263. Žemaičių vyskupijos bažnyčių ir altarijų vizitacijų aktai, 1721–1844.

LVIA, f. 669, ap. 2, b. 314. Žemaičių vyskupijos Joniškio dekanato bažnyčių ir altarijų vizitacijos aktai, 1850.

LVIA, f. 669, ap. 2, b. 356. Žemaičių vyskupijos bažnyčių, vienuolynų ir koplyčių vizitacijų aktai, inventoriai bei žinios apie kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, 1850–1873.

LVIA, f. 669, ap. 48, b. 481. Šakynos bažnyčios inventoriai, 1813–1837.

LVIA, f. 669, ap. 48, b. 483. Šakynos bažnyčios vizitacijų aktai, 1819–1828.

LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 4. Šakynos parapijos krikšto metrikų knyga, 1731–1797.

LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 11. Šakynos parapijos santuokų metrikų knyga, 1774–1817.

LVIA, f. 1321, ap. 1, b. 12. Šakynos parapijos mirties metrikų knyga, 1778–1827.

LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 457. Šakynos bažnyčios ir altarijos dokumentai, 1702–1822.

LNM, inv. Nr. R-18724. Šakynos bažnyčios inventoris, 1914.

ŠAM, b. 26. Gruzdžių valsčius. Šakyna. Šiaulių „Aušros“ muziejaus 1938 m. ekspedicijos užrašai, brėžiniai, nuotraukos (užr. Adomas

Vitauskas, pieš. A[ugustinas] Savickas, fot. Stasys Vaitkus).

Publikuoti šaltiniai

Čerskis, Stanislovas. *Žemaičių vyskupijos aprašymas su trimis nedideliais žemėlapiais* [1830]. Vilnius: LNM, 2013.

Juzumas, Vincentas. *Žemaičių vyskupijos aprašymas* [1899]. Parengė Mindaugas Paknys, 577–581. Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013.

Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. T. 1, *Dioeceses Vilnensis et Samogitiae*. Parengė Paulius Rabikauskas. Romae: Academia Lituana Catholica Scientiarum, 1971.

Valančius, Motiejus. *Raštai*. T. 6, *Žemaičių vyskupystė*. Parengė Vytautas Vanagas ir Birutė Vanagienė, komentarai Vytauto Merkio. Vilnius: LLTI, 2013.

Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.). Parengė Liudas Jovaiša. Vilnius: LKMA, 2011.

Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai. Parengė Mindaugas Paknys. Vilnius: LKMA, 2011.

Literatūra

Aleksandravičiūtė, Aleksandra. „Teorinės ornamentikos tyrimų prieigos: nuo Immanuelio Kanto iki Jurgio Baltraušaičio“. In *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*. Sudarė Aleksandra Aleksandravičiūtė, 10–32. Vilnius: LKTI, 2014.

Griciūtė-Šverebienė, Liepa. „I.III.57.Monstrancija“. In *Krikščionybė Lietuvos mene. Lietuvos tūkstantmečio programos ir jubiliejinių 2000 metų parodos katalogas*. T. 4, *Auksakalystė*, kn. 2. Sudarė Jolita Liškevičienė, 143–144.

- Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.
- Lietuvos architektūros istorija*. T. 4, *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.* Sudarė Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014.
- Raila, Eligijus. „Apšvietos epocha (1740–1841)“. In *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sudarė Vytautas Ališauskas, 305–340. Vilnius: Aidai, 2006.
- Surdokaitė-Vitenė, Gabija. „[Kužiai] Mons-trancija“. In *Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 2, *Šiaulių dekanatas*, 3 kn. Sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė ir Dalia Vasiliūnienė, 67–71. Vilnius: LKTI, 2022.
- Vasiliūnienė, Dalia. „[Žukančiai] Kielikas (I)“. In *Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 1, *Joniškio dekanatas*, kn. 3. Sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė ir Dalia Vasiliūnienė, 533–534. Vilnius: LKTI, 2015.
- . „Liturginiai indai ir reikmenys – istorijos šaltiniai“. In *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis*. Sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, 102–124. Vilnius: LKTI, 2016.
- . „[Kurtuvėnai] Kielikai (I, II) su patena, komuninė (I), monstrancija (I) ir pacifikalas“. In *Lietuvos sakralinė dailė*. T. 2, *Šiaulių vyskupija*. D. 2, *Šiaulių dekanatas*, kn. 2 Sudarė Regimanta Stankevičienė ir Dalia Vasiliūnienė, 476–485. Vilnius: LKTI, 2020.
- Vitauskas, Adomas. „Šakynos bažnyčia ir koplyčia“. *Gimtasai kraštas* 3–4 (19–20) (1938): 303–312.

Summary

Mementote Josephum Woronowicz... The Collection of Liturgical Vessels of the Šakyna Church

Dalia Vasiliūnienė

Keywords: Šakyna Church, Reverend Juozapas Antanas Varanavičius, liturgical vessels, commemorative inscription.

During a historical and ethnographic field trip organised by the Šiauliai Aušros Museum in 1938, primary data about the brick Šakyna Church built in 1789–90 and the parish cemetery chapel built in 1801–02 and its builder, Dean Juozapas Antanas Varanavičius (1747–1813), were collected. Attention was drawn not only to the unique architecture of these buildings, which has no analogues in Lithuania, but also to the personality of Varanavičius himself, testified by the surviving local residents' stories, portraits of this person, and inscriptions commemorating his merits in several parts of the church and on the chapel's masonry. The article presents a previously unrecorded part of Varanavičius's memorial objects – a collection of liturgical vessels and utensils of the Šakyna Church. This collection, which, according to the current data, consists of a monstrance, a ciborium, an altar cross, three chalices, and three patens, could be identified thanks to Varanavičius's wish to memorialise himself – although not all the vessels remained in their original place of storage, all of them bear commemorative inscriptions indicating the donor and the time of acquisition. It has been noticed that the vessels donated by Varanavičius were not expensive – many of them are functional and scantily decorated; at least some of them were made in the workshop of the famous Žemaitijan artisan Kristijonas Juozapas Štapeleris. Most attention is paid to the inscriptions and their historical value: the significance of the shapes and inscriptions of the vessels currently and formerly held in the Šakyna Church for the reconstruction of the biography and character description of the Žemaitija clergyman is revealed.